

Essenbækaarbogen II.

Svar til *Vilhelm Marstrand*
af *Sigvard Preben Skov*.

I.

I *Jyske Samlinger* 5. Række, III Bd. p. 99—106 har jeg gjort den saakaldte Essenbækaarbog til genstand for en kritisk analyse, hvis hovedresultat var, at aarbogen var skrevet efter ca. 1323 af en mand paa Djursland, der i en kortfattet, nærmest noget mut, stil havde skildret Erik 6's tid — paa baggrund af en andenhaands skildring af den forudgaaende tid — ud fra de politiske synspunkter som var gjort gældende af den jyske bonde- og herremandsopposition 1313—14 og 1320. En bondes skildring i mørke farver af den konges regering der til naturulykker, kvægpest og uaar føjede indre splid og tunge skatter foraarsaget af en kostbar og skadelig udenrigspolitik.

Heroverfor har sekretær i akademiet for de tekniske videnskaber, ingeniør Vilh. Marstrand i samme tidsskrift p. 250—72 opstillet en modteori, der gaar ud paa, at Essenbækaarbogen er een redaktion blandt flere af en aarbog udarbejdet i kancelliet i anledning af erkebisperstriden paa bisp Niels's tilskyndelse, for at den kunde forelægges kardinal Guido i 1266; i 1304

skrevet af af den senere bisp Oluf af Roskilde, og af ham udfyldt, dels ved benyttelse af dominikaneraarbogen 980—1286 for tiden mellem 1268 og 1286, og dels af hans egen viden for tiden 1288—1303 navnlig angaaende naturbegivenheder. Det derved fremkomne værk er umiddelbart efter Olufs død i 1320 blevet skrevet af, ført op til 1323 og bagud suppleret med oplysninger om erkebisper og Aarhusbisper paa foranledning af erkebisp Esger Juul.

Jeg skal nu i det følgende forsøge at vise de fejlslutninger, hvorved Marstrand naar dette resultat, samt yderligere begrunde min førnævnte thesis.

II.

Iflg. Marstrand (p. 253) er Slesvig-, Lund- og Rydaarbøgerne forskellige redaktioner af en aarbog som bisp Niels af Viborg, rigets kansler, lod udarbejde ca. 1266 i anledning af erkebisperstriden, for at den kunde forelægges kardinal Guido.

Noget bevis herfor giver Marstrand ikke, han skriver: »At paavise dette i alle enkeltheder vil her føre for vidt.« Der var dog netop her, om ellers noget sted, brug for et bevis. Med et ubevist udgangspunkt vinder ogsaa det følgende vanskeligt tiltro. At Rydaarbogen skulde være slutresultatet, fordi den er den mest vellykkede i kunstnerisk henseende, er ikke absolut overbevisende, en omredigering betød lige saa ofte en forvanskning som en forbedring. At aarbogen skulde være udarbejdet i anledning af erkebisperstriden er ganske usandsynligt, da netop strid mellem konge og erkebisp faar en meget kortfattet omtale. Hvad skulde iøvrigt kardinal Guido med en aarbog? I en strid af saa alvorlig karakter behøvedes ganske anderledes udførlige dokumentationer end en aarbog kunde yde.

En oversigt over, hvorledes stridspunkterne historisk havde udviklet sig, kunde være nyttig, men et værk af den nævnte aarbogs karakter, tilmed med en omfattende sagnhistorisk indledning, har været ganske uden interesse i en saadan sag.

III.

Haandskrifterne. Som de fleste andre aarbøger kendes Essenbækaarbogen kun i afskrifter.

Af haandskrifterne¹⁾ giver Marstrand følgende forklaring:

D skrevet 1498 af erkebisp Birger Gunnensen.

B & L gaar tilbage til Henrik Smith 1549.

H skrevet af Mogens Madsen 1556.

Egentlige beviser herfor mangler. Fordi Birger Gunnensen har skrevet to fortsættelser af erkebispkrøniken, behøver han ikke nødvendigvis at have skrevet hdskr. D; ligesaa lidt som Mogens Madsen har skrevet H, fordi han i aaret 1556 intet embede havde.

Efter, udfra Ellen Jørgensens paavisning²⁾ af at teksten har været forsynet med randtilføjelser, at have givet en fra den sædvanlige afvigende forklaring om forholdet mellem afskrifterne, kommer den overraskende slutning, at »der kan ikke være tvivl om, at saavel hovedtext som tilføjelser er udført af eller til erkebiskopen i Lund«; denne erkebisp skulde da være Esger Juul. Der kan nu i høj grad være tvivl, der kan kun sluttes (jvfr. p. 106) at aarbogen har været kendt og benyttet i Lund af erkebisp Niels Jonsen;

¹⁾ Det vil af praktiske grunde være formaalstjenligt at beholde de betegnelser, Ellen Jørgensen har givet hdskr.

²⁾ Ellen Jørgensen i *Annales Danici*, p. 25.

men derfor kan den godt være blevet til et andet sted, erkesædet ejede et betydeligt bibliotek.

IV.

I omtalen af naturbegivenheder, som findes udførligere i Essenbækaarbogen end i andre aarbøger, kan der ikke paavises lighedspunkter med aarbogen 980—1286. Naar dennes forfatter anfører at have set tegn paa himlen, er det altid som varsler for ulykker; i 1282 varsler drager om Roskilde domkirkes brand, og 1286 varsler tre sole om Erik 5's drab. Denne tro paa varsler findes ogsaa i Essenbækaarbogen, det er der ikke noget mærkeligt i, det interessante er derimod de ganske nøgterne naturiagttagelser af hængende, stadige regnskyl, og lange strenge vintre, der ikke varsler om, men betyder daarlig høst, uaar, hungersnød og dyrtid.

Af ligheden:

1286: Rex Ericus interfectus est a suis (Essenbæk)

1286: Parum post rex Dacie Ericus ocisus est a suis . . . (980—1286)

kan der intet som helst sluttes om fællesskab, da denne vending: Rex Ericus interfectus/occisus est a suis, findes i et stort antal aarbøger, f. ex. Lund, Ryd, Næstved, Ribe og Sjællandske krønike, Noten om Dominicus er heller ikke fælles.

1217: Ordo prædicatorum est confirmatus (980—1286).

1219: Dominicus confessor obiit. (Essenbæk.)

I stedet for den sidste sætning vil Marstrand læse: Dominici confessoris ordo confirmatus.

Ligheden bliver ikke meget mere slaaende af den grund, i alt fald ikke saa overbevisende, at man kan sige, at den sidste er skrevet af efter den første. Dertil kommer, at Marstrands læsemaade er ganske uforsvarlig. I hdskr. Upsala D. G. 50¹⁾ læses der fol 26 under aar 1219:

Doⁱci conf o.

Det sidste bogstav er egentlig ikke et o, men et forkortelsestegn, et gennemstreget o, som i aarbogen her er brugt flere gange saaledes 1186, 1188, 1201, 1202 og 1218, hvor det stadig betyder obiit, det kan ikke betyde o r d o. Det ovenstaaende kan læses paa to maader:

Dominici confessoris obitus
eller: Dominicus confessor obiit.

hvoraf dr. Ellen Jørgensen har foretrukket den sidste i overensstemmelse med Essenbæk og andre aarbøgers almindelige form. Der er i hdskr. ingen basis for tilføjelsen: confirmatus.

Der er saaledes intet der taler for, at aarbogen 980—1286 er benyttet ved udarbejdelsen af Essenbækaarbogen, og dermed falder ogsaa bisp Olufs formodede medarbejderskab bort.

Marstrand lader saa aarbogen blive afsluttet i Lund 1321—23 af Esger Juul, der sørger for at faa sine forgængere paa erkesædet og Aarhus bispestol ført ind i aarbogen, en virkelig rørende pietet overfor de hedengangne Aarhusbisper, hvis sæde Esger Juul selv kun havde beklædt i fire aar. Derefter mangler Marstrand blot at forklare de to oplysninger om Randers og de to om Essenbæk. De kombineres ganske fikst:

¹⁾ For oplysninger om hdskr. skylder jeg dr. phil. Ellen Jørgensen tak.

Den to gange brandhærgede by, Randers, begærer rigets hjælp, som ydes gennem det nærliggende Essenbæk kloster, der baade var interesseret deri og i stand dertil. Det hele er fri konstruktion, vi ved intet om at klostret ydede hjælp, eller overhovedet om det havde evne og lyst dertil.

V.

Jeg skal derefter gaa over til Marstrands behandling af mine tre hovedtheser: aarbogens jyske, nærmere betegnet Djurslandske, proveniens; dens agrariske præg og dens politiske tendens.

Proveniensen. Jeg har ikke, som Marstrand paastaar, sluttet mig til den ældre opfattelse, at aarbogen skulde være blevet til i Essenbæk kloster, jeg har tværtimod taget et forbehold heroverfor, »noget afgørende bevis herfor kan ikke føres« (p. 100), og jeg har derefter anført, baade hvad der taler for, og hvad der taler imod, men har, i erkendelse af at argumenterne for og imod faktisk staar lige, ladet spørgsmaalet staa aabent ind til videre. Angaaende dette problem kan yderligere anføres: Imod klostret taler, at der ingen abbeder nævnes, for klostret taler

1250 Kong Erik led martyrdøden,

idet benediktinerne støttede kongehusets ønske om en helgenkaaring af Erik 4, ligeledes anføres hans *translatio* i 1258.

1279 Erkebisp Trugot var paa visitats.

Der er intet mærkeligt i, at erkebispen var paa visitats, det var han stadigvæk, naar det derfor anføres her, maa det have en særlig grund. I hdskr. H er der

føjet et N. til denne notits; dette N. kan, som Ellen Jørgensen formoder¹⁾, betyde Nørrejylland. Selv om man ikke tør bygge for meget paa dette N., har selve notitsen en sikker relation til skriverens opholdssted.

I aarbogen forekommer følgende efterretninger om jyske forhold:

- 1115. Hellig Knud [Lavard] blev hertug i Jylland.
- 1131. Der stod et slag i Jellinge mellem Niels og Erik Emune.
- 1136. Erik Emune dræbte sin broder Harald Kesje.
- 1139. Erik Emune blev dræbt i Jylland af Sorteplov.
- 1151. Der stod et slag ved Viborg. Stig Hvide, Essenbæk klostres grundlægger blev dræbt.
- 1157. Kong Svend blev dræbt i Grathe mose.
- 1165. Øm kloster blev grundlagt.
- 1173. Løgum kloster blev grundlagt.
- 1179. Essenbæk kloster blev flyttet.
- 1192. Guldholt kloster blev grundlagt.
- 1215. Bisp Skjalm af Aarhus døde.
- 1243. Kong Erik førte hæren til Kolding mod sin broder Abel.
- 1244. Randers hærgeades af ildsvaade.
- 1262. Randers brændte.
- 1263. Magister Tyge blev af paven viet til biskop af Aarhus.
- 1266. Paa denne tid blev biskop Oluf af Børglum dræbt i sin kirke af ridderen Jens Glob.
- 1267. Niels, biskop af Viborg og kansler, døde.
- 1272. Hertug Erik af Sønderjylland døde.
- 1279. Erkebisp Trugot var paa visitats.
- 1283. Hertug Valdemar tildeltes sit len af kongen.
- 1284. Skagen hærgeades af nordmændene.

¹⁾ Annales Danici, p. 147, note g. g.

1285. Hertug Valdemar blev taget til fange af kong Erik. Horsens plyndredes af nordmændene.
1287. Stig Andersen flygtede fra Danmark.
1288. Bisp Tyge af Aarhus døde. Jens efterfulgte ham.
1290. Borgen paa Hjælm opførtes.
1293. Stig Andersen døde paa Hjælm.
1310. Esger af Aarhus blev valgt til erkebisp.
1313. Kongen drog til Jylland mod bønderne.
1314. Mange fra Nørrejylland fængsledes. Kalø opførtes.
1320. Kalø nedreves.

Det er en ganske anselig række oplysninger om jyske forhold, langt udførligere end hvad der kan samles om forhold paa Sjælland eller i Skaane. De to noter om Kalø peger tydeligt mod Djursland, Kalø var som bekendt kun een blandt flere tvangsborge, som opførtes 1314, og dømtes til nedrivning i 1320 - haandfæstningen, da oppositionen kom til magten. Det synes ogsaa, som nedrivningen virkelig har fundet sted, men under holstenervælden byggedes borgen op igen.

Er end aarbogens tilknytning til Essenbæk kloster omtvistelig, er det ubestrideligt, at den har hjemme i Jylland, hvad der yderligere kan begrænses til Djursland.

Agrarisk indstilling. Det er tidligere nævnt, at i modsætning til andre aarbøgers vejr- og himmel- iagttagelser, har Essenbækaarbogens et ganske naturalistisk præg, ligesom høstudbyttet og kornpriser omfattes med større interesse end udenrigspolitik og glørværdige krigsbedrifter. Naar heraf sluttes, at forfatteren er bonde i sine betragtninger, er det naturligvis ikke ved sammenligning med nutiden; men ved sammenligning med de andre foreliggende aarbøger,

der har meget lidt om disse emner. Det er rigtigt, at disse indførsler lige saa godt kunde være tænkt og skrevet i det kgl. kancelli, forudsat da, at landbrugs-krisen ikke var lokal, hvad den vistnok ikke var; vi ved bare ikke noget om, at man i kancelliet bogførte den slags. Den eneste kancelliaarbog vi kender, Valde-maraarbogen, gør det i alt fald ikke.

Politisk tendens. Ogsaa politisk er forfatteren bonde, storbonde — de smaa bønder havde ingen interesse i kornpriser — han er dertil en bitter modstander af Erik 6's regime, modstander af hans agressive udenrigspolitik og den deraf følgende skattepolitik, følgelig paa linie med den opposition der i 1313—14 gik over til aaben modstand, og som i 1320 satte sine krav igennem. Dette synspunkt har ogsaa paa-virket, hvad der er taget med af stof bagud, der er i denne forbindelse intet overset om de fortidige noters paavirkning, da det tydeligt nok er sagt, at aarbogen er opfattet som en historisk forfatters arbejde, ikke som en annal ført fra aar til aar.

Jeg har ikke i min analyse forsøgt at finde aarbogens forfatter, men blot søgt at karakterisere ham. Det synes, som Marstrand er mere interesseret i personen end i værkets tendens. Der er maaske ikke i selve aarbogens tekst noget der taler imod, at Esger Juul har givet den dens endelige form, som Marstrand hævder, der er blot intet bindende i hans bevisførelse. En saadan maa væsentlig gaa ud paa, at vise overensstemmelse mellem Esger Juuls politiske opfattelse og aarbogens tendens. Det maa billigvis indrømmes, at der er lighedspunkter. Esger Juul stammede fra de samme jyske kredse som rejste oppositionen mod Erik 6, og selv har han maaske haft andel i rejsningen 1313—14, han træffes i alt fald siden aabent paa denne

side. Saa selv om det lykkes Marstrand at føre fuldgyldigt bevis for Esger Juuls forfatterskab, vil derved intet være rokket ved min karakteristik af aarbogen.

Helt tilfældigt kan det næppe være, at den ellers ret ukendte Stig Hvide nævnes i aarbogen. Han var en sønnesøn af den bekendte sjællandske herremand Skjalm Hvide og faldt paa Svend Grathes side ved Viborg 1151. Blandt hans broder, Skjalms efterkommere var Roskildebispen Peder Skjalmsøn Bang og erkebispen Jens Grand. Hvorledes familieforholdet var mellem den i aarbogen nævnte Stig Tokesen Hvides slægt og den anden djurslandske Hvideslægt, marsk Stig Andersens linie, er ikke helt klart,¹⁾ derimod vides det, at marskens hustru var en sønnedatters datterdatter af Skjalm Hvides sønnesøn Toke.

Den politiske forbindelse mellem Hviderne paa Djursland og førerne for oppositionen 1313—14 er tydelig nok. Mod slutningen af Erik 6's regeringstid, i 1318, holdtes i Kalmar et møde,²⁾ hvori ogsaa Esger Juul deltog, hvor hovedmændene for det jyske oprør, Niels Brok, Johan Pape og Tyge Vind traf aftaler med marskens søn, Anders Stigsøn. Hans søn, Stig Andersen var blandt dem, der kom til at spille en rolle i politikken efter 1320. Om ham ved vi, at han i 1330 skænkede gods til Essenbæk kloster, hvor han ogsaa blev begravet, men ikke fik lov at hvile uforstyrret, han flyttedes siden til Ørsted kirke i Rougsø herred. Det er ikke meningen hermed at udpege nogen af de nævnte til forfatter af Essenbækaarbogen, blot pege paa den utvivlsomme forbindelse der er mellem Essenbæk kloster, Hvideslægten paa Djursland og rejsningen 1313—14.

¹⁾ Jvfr. Adelsaarbogen XV (1898), p. 227 f.

²⁾ Se herom Arup: Danmarks Historie II, p. 58.

Det, der i det foregaaende er sagt om aarbogens proveniens, økonomiske og politiske tendens, kan nu koncentreret i følgende karakteristik af aarbogen: den er spejlbilledet i den historiske litteratur af den politiske oppositionsbewægelse, der i 1313—20 udgik fra storbønderne paa Djursland.

VI

Forskellen i Marstrands og mine resultater skyldes dog ikke alene de her paapegede enkeltheder, men har sin rod i en forskellig opfattelse af aarbøger i almindelighed.

Naar Marstrand i sin indledning siger, at i udlandet har aarbøgerne deres oprindelse i paasketavlerne, men at ingen af de danske aarbøger er af denne art, er det ikke helt rigtigt, da Colbazaarbogen repræsenterer denne type. Lad være at den gamle opfattelse overdrev, naar den vilde henføre alle aarbøger til et kloster, jvfr. saaledes den af Ellen Jørgensen aflivede Esromaarvog, og som det forøvrigt forlængst er paavist af Arup,¹⁾ det er dog for letkøbt, naar Marstrand haanende sammenligner med alderdomshjem og hospitaler. Han overser derved ganske, at selv om klostrene virkede i disse funktioner, var det kun een side af deres mangeartede virksomhed. De var faktisk centrer for boglig kultur og videnskabelig — ogsaa historisk — interesse, det lader sig ikke benægte. At Øm klostres krønike er skrevet i Øm kloster er ubestrideligt, og selv om der for aarbøgernes vedkommende er tvivl om Essenbæk, vil det vist ikke være muligt at forkaste Sorø-, Næstved- og Rydaarbøgernes tilknyt-

¹⁾ E. Arup i Hist. Tidsskr. 9. Række II, p. 372 f.

ning til disse klostre. For de fleste af de øvrige aarbøger gælder det, som Arup har paavist, at de er enkeltmænds historiske arbejder, en meget rimelig form for en begyndende historieskrivning, saasom kronologien altid vil være historiens rygrad. Der er intet til hinder for, at folk, der ellers »havde andet at bestille«, kunde skrive aarbøger eller i det hele taget historiske værker; det gjorde Bo Falk til Vallø,¹⁾ da han i Sjællandske krønike gav den livfulde skildring af genrejsningen under Valdemar 4; det gjorde Arild Huitfeld, da han skrev sin store Danmarks-historie, ikke ud fra kancelliets praktiske krav, men ud fra et rent tendenshensyn; og hvad med Vilh. Marstrand selv, der uden at være egentlig faghistoriker, dog ogsaa sysler med historiske problemer?

Det er klart, at denne forskel i opfattelsen af aarbøgerne ogsaa influerer paa deres værdsættelse som historiske kildeskrifter. Dersom de var ført fra aar til aar, tilmed i kancelliet, maatte de være ypperlige, førsterangs kilder. Nu er de notorisk, hvor vi kan kontrollere dem, belemrede med et overmaade stort antal sjuskefejl. Disse bliver ikke nær saa uforstaaelige, naar aarbøgerne opfattes som historiske arbejder af privat karakter. Den kritiske forskning maa da overalt, hvor det gælder de nøgne facta, foretrække dokumenter; aarbøgerne deler derved blot skæbne med alle andre beretninger. Deres tendens derimod vil stadig være af største kildeværdi for vort kendskab til de forskellige stemninger og opfattelser, der har gjort sig gældende i samtiden om aktuelle problemer.

Essenbækaarbogen giver oppositionens syn paa Erik 6. og hans regering, andre synspunkter træffes

¹⁾ Arup: Danmarks Historie II, p. 106 f.

i andre kilder. I Sjællandske krønike betegnes 1314-rejsningen som »jydernes indgroede stivsind«, og i Jyske krønike gives en ganske anden skildring af Erik 6., typisk i saa henseende er notitsen om kongens død,

Jyske krønike: Han døde i stor herlighed i sit 34. regeringsaar.

Essenbæk: Kong Erik døde, hungersnød i Danmark.

I sin bog om historieforskningen slutter Ellen Jørgensen sin omtale af aarbøgerne med følgende suk: »Hvem vil tro, at det er muligt at rede de middelalderlige Annalers Forhold?«¹⁾ Maaske er det ikke muligt, alle de hittidige forsøg er strandede. Ialtfald maa en kritisk analyse af de enkelte aarbøger gaa forud, før man kan »bringe orden i den samlede danske middelalderlige overlevering«, og »faa dens indre sammenhæng fastslaaet«. De kritiske detailundersøgelser maa gaa forud for en forklaring af helheden.

---

¹⁾ Ellen Jørgensen: Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800, p. 18.